

ANNA RÓŻAŃSKA¹, MAŁGORZATA MILECKA²

¹Samodzielny Zakład Sztuki Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

²Institut Architektury Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II w Lublinie

WALORY TURYSTYCZNE SPALSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

Streszczenie. W artykule ukazane zostały walory turystyczne Spalskiego Parku Krajobrazowego ze szczególnym podkreśleniem tych elementów zagospodarowania, które obecnie stanowią niewykorzystany potencjał w rozwoju turystyki. Na tle równinnego krajobrazu Polski Środkowej korzystnie wyróżnia się malownicza dolina Pilicy wraz z różnorodnymi krajobrazami związanymi z rzeką i jej dopływami oraz przyległymi zalesionymi terenami wypoczynkowymi. Najbardziej interesujący krajobrazowo fragment doliny Pilicy to odcinek rzeki koło Inowłódza. Krajobraz doliny i terenów wysoczyznowych wzbogacają kompleksy leśne będące pozostałością dawnej Puszczy Pilickiej. Na terenie parku i w jego strefie otulinowej znajduje się wiele cennych obiektów pozaprzyrodniczych będących spuścizną kulturową regionu. Są to przede wszystkim romański kościół św. Idziego w Inowłodzu, zespół klasztorny w Studziannie-Poświętym czy dawna rezydencja myśliwska w Spale. Opierając się na istniejącej już bazie turystyczno-wypoczynkowej tego terenu i włączając inne atrakcyjne elementy przyrodnicze i kulturowe, można utworzyć oryginalny system szlaków turystycznych.

Słowa kluczowe: turystyka, wypoczynek, walory przyrodnicze, walory kulturowe

Wstęp

Walory turystyczne według WYRZYKOWSKIEGO (1991) to elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego, które stanowią bądź mogą stanowić cel ruchu turystycznego. Wyrzykowski klasyfikuje je na: wypoczynkowe, krajoznawcze i specjalistyczne. Walory wypoczynkowe to takie, które pozwalają przede wszystkim na poprawę fizycznej i psychicznej kondycji turystów. Do nich zalicza się cechy niezbędne – walory estetyczne krajobrazu oraz cechy korzystne – szczególne walory widokowe krajobrazu. Wśród walorów krajoznawczych Wyrzykowski wyróżnia przyrodnicze i kulturowe.

Do specjalistycznych zaś zalicza walory estetyczne krajobrazu. Zatem walory turystyczne to całokształt elementów środowiska przyrodniczego i kulturowego, które decydują o atrakcyjności turystycznej danego miejsca.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie walorów turystycznych Spalskiego Parku Krajobrazowego ze szczególnym uwzględnieniem tych elementów zagospodarowania, które obecnie stanowią niewykorzystany potencjał w rozwoju turystyki. Zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju wskazanie miejsc o szczególnych walorach wypoczynkowych, krajoznawczych i specjalistycznych i promocja ich w celu rozwoju turystyki i rekreacji wymaga jednoczesnego zabezpieczenia miejsc chronionych lub wymagających ochrony, ale także stworzenia odpowiedniej bazy turystycznej, co w niektórych przypadkach może pozostawać ze sobą w sprzeczności. W związku z coraz większą konkurencyjnością usług turystycznych racjonalne wydaje się przygotowanie oferty oryginalnej, wysokostandardowej, ale jednocześnie bezpiecznej dla środowiska przyrodniczego i kulturowego. Autorki w niniejszym artykule prezentują wybrane problemy dotyczące turystycznego wykorzystania Spalskiego Parku Krajobrazowego zaobserwowane podczas rozlicznych prac badawczych związanych z zagospodarowaniem obiektów architektury krajobrazu znajdujących się na tym obszarze.

Spalski Park Krajobrazowy – prezentacja obiektu

Spalski Park Krajobrazowy został utworzony w październiku 1995 roku na mocy rozporządzenia wojewody łódzkiego. Park stanowi obszar o dobrze zachowanych cechach krajobrazu naturalnego z bogatym i różnorodnym światem roślinnym i zwierzęcym. Obejmuje dolinę rzeki Pilicy wraz z najcenniejszymi lasami spalskimi (rys. 1). Najbardziej atrakcyjny fragment doliny to przelomowy odcinek rzeki w okolicy

Rys. 1. Dolina rzeki Pilicy zimą (fot. M. Milecka)

Fig. 1. The Pilica river valley in winter (photo by M. Milecka)

Inowłódz. Park i otaczająca go strefa ochronna o łącznej powierzchni 36 067 ha, zajmuje częściowo tereny gmin: Inowłódz, Poświętne, Rzeczyca, Tomaszów Mazowiecki, Lubochnia, Czerniewice, Opoczno i Sławno. W granicach parku przeważają tereny leśne (54,4% powierzchni), lecz znaczny udział mają użytki rolne (35,6%). Pozostałe 7% przypada na tereny zainwestowane i wody.

Rozległe lasy w środkowym biegu Pilicy coraz częściej nazywa się Puszczą Pilicką, choć nie mają one w rzeczywistości charakteru historycznej puszczy. Składają się z kilku kompleksów położonych po obu stronach Pilicy, przy czym największa ich część przypada na Równinę Piotrkowską. Do najcenniejszych należą lasy spalskie położone na lewym brzegu Pilicy na wschód od Tomaszowa Mazowieckiego. Obecnie obejmują około 9000 ha powierzchni. Znajdują się tu młode drzewostany sosnowe, ale w paru miejscach można jeszcze spotkać imponujące starodrzewy sosnowe i dębowe. Najcenniejsze pozostałości dawnej Puszczy Pilickiej chronione są siecią rezerwatów. Są to: Spała – położony po obydwu stronach Pilicy na południowy wschód od Spały, chroniący grądy ze starymi dębami i sosnami; Gać Spalska – położony na północ od Spały, ciągnący się kilka kilometrów cienkim pasem wzdłuż rzeczki Gać i chroniący tereny bagienne oraz drzewostany olszowe i sosnowe, a także stanowiska rosiczki pośredniej, wawrzynka wilczelyko, żurawiny, bagna zwyczajnego, wełnianki, grążela i grzybieni oraz żeremia bobrów; Konewka – chroniący lasy dębowe; Żądłowice – będący mozaiką olsów i borów sosnowych; Jeleń – chroniący lasy liściaste z jodłą; Sługocice – gdzie ochronie podlega grąd wilgotny.

Różnorodność warunków ekologicznych sprawia, że Spalski Park Krajobrazowy cechuje bogactwo zasiedlających go gatunków zwierząt. Rejon Konewki i Inowłódz jest ostoją dla wielu bardzo rzadko występujących owadów. W Pilicy oraz jej starorzeczach stwierdzono występowanie 28 gatunków ryb i jednego przedstawiciela smoczkoustych – minoga strumieniowego. Ponadto odnotowano dziewięć gatunków płazów (w tym sześć chronionych) i pięć gatunków gadów (wszystkie chronione). W obrębie parku stwierdzono gnieźdzenie się 139 gatunków ptaków, z których aż 136 podlega ochronie lub są to ptaki łowne. Wiele z nich to rzadkie okazy. W parku odnotowano występowanie 31 gatunków ssaków, z czego siedem jest objętych całkowitą ochroną, a 12 należy do zwierzyny łownej. Te właśnie walory przyrodnicze, różnorodność i unikalność fauny, flory, a także walorów krajobrazowych, były przyczyną ustanowienia prawnej ochrony tego terenu.

Park wraz z otuliną to także obszar bogatej spuścizny kulturowej. Historia tego terenu sięga średniowiecza. Leży on na obszarze granicznym trzech prastarych prowincji Polski: Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza. Sytuacja ta w sposób znaczący wpłynęła na język, folklor i zabytki kulturowe. Duże wartości krajobrazowe, które objawiają się przede wszystkim malowniczością doliny i rzeki Pilicy, oraz atrakcyjne usytuowanie na skrzyżowaniu szlaków handlowych już od dawna przyciągały na ten teren wielu ludzi. Świadczy o tym okres powstawania miejscowości takich jak: Inowłódz, Spała, Rzeczyca, Liciąża czy Studzianna-Poświętne. We wsiach, z których wiele powstało już w XIV wieku, zachowały się zabytkowe drewniane zabudowania. Na obszarze parku ciągle żywy jest folklor regionu rawskiego i opoczyńskiego.

Walory wypoczynkowe Spalskiego Parku Krajobrazowego

Tradycje wykorzystania wypoczynkowych terenów znajdujących się w rejonie Spały sięgają zamierzchłej przeszłości (RÓŻAŃSKA i MILECKA 2006). Od najdawniejszych czasów przyjeżdżali tu na łowy władcy Polski. Podobno Władysław Jagiełło był tu na polowaniu 23 razy, a Kazimierz Jagiellończyk osiem. Walory terenu docenił także Napoleon, oddając w posiadanie tę piękną miejscowość jednemu ze swych marszałków – Louisowi Davoutowi. Po upadku Księstwa Warszawskiego car Aleksander I darował ją swemu bratu Wielkiemu Księciu Konstantemu. Od tego czasu rosyjscy carowie upodobałi sobie Spałę jako miejsce polowań.

Rozwój miejscowości związany z przeznaczeniem jej na rezydencję wypoczynkową dla głowy państwa i dalsze tego skutki w postaci całościowej ochrony przyrody i dóbr kultury, ale także równoczesnej rozbudowy infrastruktury rekreacyjnej i sportowej, której dziedzictwem jest obecnie Centralny Ośrodek Sportów, następnie powojenne wykorzystanie (a właściwie nadmierna eksploatacja) Spały przez Fundusz Wczasów Pracowniczych dowodzą, że środowisko przyrodnicze Spalskiego Parku Krajobrazowego było i nadal jest uznanym walorem wypoczynkowym. Niewątpliwie na poprawę fizycznej i psychicznej kondycji turystów wpływa piękno, a wręcz dziewiczość spalskich lasów oraz obecność licznych rezerwatów przyrody, w których można podziwiać nie tylko unikalne gatunki roślin, ale także spotkać dzikie zwierzęta.

Walory krajoznawcze Spalskiego Parku Krajobrazowego

WYRZYKOWSKI (1991) dzieli walory krajoznawcze na przyrodnicze i kulturowe. Walory przyrodnicze Spalskiego Parku Krajobrazowego zostały szczegółowo przedstawione przy charakterystyce terenu opracowania, kulturowe zaś wymagają oddzielnego omówienia.

Obszar parku stanowi ważne ogniwo rozwoju sieci osiedleńczej w środkowym biegu Pilicy. Historyczny szlak biegnący równoległe z rzeką i później wykształcony system komunikacyjny posiada ważny punkt związany z przeprawą przez Pilicę – dawne miasto Inowłódz, które znalazło się na terenie wyłączonym ze Spalskiego Parku Krajobrazowego. Wybudowanie na utworzonej przez Pilicę wyspie średniowiecznego miasta wraz z towarzyszącym mu zamkiem królewskim (obecnie trwała ruina) wpłynęło na rozwój kultury tego obszaru, a przede wszystkim przyspieszyło rozwój kultury materialnej. Miejscem charakterystycznym dla Inowłódza nie jest jednak ani zamek, ani nawet średniowieczny rynek, ale stojący nieco na uboczu niezwyklej urody romański kościół pod wezwaniem św. Idziego (rys. 2).

Równie ważną miejscowością dla krajobrazu kulturowego Spalskiego Parku Krajobrazowego wydaje się być Spała, która jest również miejscowością historyczną, ale o zdecydowanie odmiennej genezie i losach. Dawna osada młyńska, zamieniona w XIX wieku na rezydencję myśliwską carów i z tego względu zagospodarowana w sposób zdecydowanie odmienny od terenów otaczających, potem wykorzystywana jako rezydencja wypoczynkowa Prezydenta RP, nosi ślady dawnego piękna. Najlepiej zachował się drewniany kościółek, dawniej pełniący funkcję prezydenckiej kaplicy (rys. 3).

Rys. 2. Romański kościół w Inowłódzu (fot. A. Róžańska)
Fig. 2. Romanian church in Inowłódz (photo by A. Róžańska)

Rys. 3. Kościół w Spała (fot. M. Milecka)
Fig. 3. Church in Spała (photo by M. Milecka)

Kolejną miejscowością – zdaniem auterek bardzo ważną jako walor kulturowy Spalskiego Parku Krajobrazowego – jest wieś gminna Studzianna-Poświętne położona biegunowo w stosunku do Spały, w kierunku wschodnim. Znajduje się tu niezwykła barokowa bazylika mniejsza pod wezwaniem Matki Boskiej Świętorodzinnej z malowniczym zespołem klasztornym i pobliskimi świątyniami. Takie zagospodarowanie terenu czyni z niego miejsce doskonale jako punkt pielgrzymek i wypraw o charakterze religijnym i duchowym, natomiast piękny krajobraz wiejski i zachowane tradycyjne zabudowania okazują się prawdziwą atrakcją dla poszukiwacza zabytków etnograficznych (rys. 4).

Rys. 4. Sanktuarium w Studziannie (fot. M. Milecka)
Fig. 4. Sanctuary in Studzianna (photo by M. Milecka)

Walory specjalistyczne Spalskiego Parku Krajobrazowego

Do walorów specjalistycznych zalicza się szczególne walory estetyczne krajobrazu tak przyrodniczego, jak i kulturowego (WYRZYKOWSKI 1991). Dla Spalskiego Parku Krajobrazowego dolina rzeki Pilicy, zwłaszcza na odcinku od Spały do Teofilowa, będzie znakomitym przykładem specjalistycznego waloru przyrodniczego. Kolejnym będą chronione zbiorowiska fauny i flory, które są podstawą do prawnej ochrony parku. Kulturowe walory specjalistyczne natomiast można podzielić na te związane z architekturą, tradycją miejsca (*genius loci*), sztuką ludową, obrzędami, zwyczajami, strojami, muzyką itp.

Oprócz wspomnianych obiektów architektury sakralnej na szczególną uwagę zasługują przykłady budownictwa mieszkalnych. W wielu miejscowościach zachowało się stare, tradycyjne dla tego rejonu budownictwo, które stanowi niewątpliwą atrakcję poznawczą (rys. 5).

Rys. 5. Drewniany dworek w Studziannie (fot. A. Róžańska)
Fig. 5. Wooden manorhouse in Studzianna (photo by A. Róžańska)

Wiele miejscowości kojarzonych jest ze swoim *genius loci*, wynikającym z lokalizacji w nim konkretnych funkcji, zwyczajów, obrzędów. Spała postrzegana jest przez pryzmat rezydencji myśliwskiej i prezydenckiego miejsca wypoczynkowego. Wiele elementów w przestrzeni miasteczka przypomina o jego *genius loci* (choćby pomnik żubra, kaplica prezydenta czy pozostałości parku przy dworze myśliwskim). Inowódz kojarzony jest z architekturą romańskiego kościoła i ruinami zamku. Studzianna-Poświętne od wieków jest miejscem, do którego podążają liczne pielgrzymki. Religijny kult rozwijający się w Studziannie przez stulecia, jak piszą NATER i STANIK (1992), ukształtował tożsamość miejscowości. Znamienny jest fakt, że przez ponad 300 lat istnienia studziańskiego sanktuarium prawie bez zmian zachowany został układ funk-

cyjnalno-przestrzenny i kompozycyjny kompleksu klasztornego i osady. Tradycje ludowych zwyczajów czy obrzędów zachowały się w obchodzonych corocznie w Spale krajowych dożynkach.

Dyskusja

Wprowadzenie turystyki na tereny chronione prawnie niesie ze sobą dużą dozę atrakcyjności (pożądaną przy tworzeniu produktu turystycznego), ale też całą pulę zagrożeń.

Wartości przyrodnicze Spalskiego Parku Krajobrazowego są nie do przecenienia. Takie efekty ekologiczne dała prowadzona w świadomy sposób gospodarka. Spalski krajobraz przyrodniczy w oczywisty sposób wiąże się tu ze spalskim krajobrazem kulturowym, a ten jakby nie został zauważony podczas podejmowania decyzji dotyczących wprowadzenia ochrony. Oczywiście jest, iż wszystkie te unikalne obszary istnieją dzisiaj dzięki dawnej funkcji i racjonalnej gospodarce prowadzonej na terenie lasów spalskich. Sama miejscowość Spała, reprezentująca wysokie wartości kulturowe z zachowanymi fragmentami cennej, historycznej kompozycji przestrzennej, pozostaje poza obszarem objętym ochroną krajobrazową. Ta niekonsekwencja ma bardzo negatywne skutki dla spalskiego „kurortu”, który podlega ciągłej degradacji przestrzennej, będąc jednocześnie swoistym centrum całego obszaru.

Podobne problemy zaobserwować możemy w Inowłodzu, gdzie zezwolono na postawienie szeregu domów rodzinnych w strefie doliny Pilicy i skarpy, na której wznosi się jeden z najcenniejszych zabytków sakralnej sztuki architektonicznej w Polsce – kościół św. Idziego (rys. 6).

Podobne zagrożenia, gdy turystyka wkroczy w sposób niekontrolowany do Spalskiego Parku Krajobrazowego, mogą dotyczyć strefy przyrodniczych walorów tego obszaru. Warto tu raz jeszcze podkreślić, że park powstał dla ich ochrony. Jednocześnie

Rys. 6. Kontrowersyjna lokalizacja nowej zabudowy w Inowłodzu (fot. M. Milecka)

Fig. 6. Controversial location of new buildings in Inowłódz (photo by M. Milecka)

walory przyrodnicze są tym elementem, który przyciąga turystów, którzy chcą na tym terenie prowadzić różne aktywności. Dlatego wydaje się być zasadne utworzenie na obszarze parku systemu turystycznego, który określałby i definiował, a także kwalifikował różne formy turystyki właściwe dla danego rejonu parku. Wiele miejsc jest eksploatowanych nadmiernie (np. rejon Spały), inne natomiast marnują swój potencjał, który tylko w niewielkim procencie jest wykorzystywany (np. okolice Studzianny-Poświętnego). Z racji bogactwa przyrodniczego i kulturowego Spalskiego Parku Krajobrazowego zadanie to należałoby powierzyć specjalistom wysokiej klasy, którzy zadbaliby o zrównoważony rozwój turystyczny tego regionu.

Podsumowanie

Spalski Park Krajobrazowy charakteryzuje się wyjątkową urodą krajobrazu doliny Pilicy, dużą lesistością z naturalnymi lasami spalskimi, występowaniem pięciu rezerwatów przyrody oraz 249 pomnikami przyrody, bogatą fauną i florą z licznymi stanowiskami zbiorowisk roślinnych pochodzenia naturalnego.

Na terenie parku znajduje się wiele cennych zabytków kultury świeckiej i sakralnej oraz miejsc pamięci narodowej. Walory tutejszego krajobrazu przyrodniczego i kulturowego są niewątpliwe. Ponadto jest to obszar z uznanymi na przestrzeni XIX i XX wieku walorami rekreacyjnymi potwierdzonymi tradycją wypoczynku w rejonie Spały i Inowłódza. To wszystko powoduje niesłabnące zainteresowanie Spalskim Parkiem Krajobrazowym.

Nie zawsze właściwie prowadzona polityka ochrony krajobrazu kulturowego, w przypadku niekontrolowanego i niezaplanowanego napływu turystów, może spowodować degradację tych cennych elementów kulturowych terenu. Dla obszaru Spalskiego Parku Krajobrazowego niezbędne jest utworzenie systemu ciągów turystycznych, które z jednej strony zapewnią różnorodność wypoczynku adekwatnie do walorów terenu, a z drugiej pozwolą na racjonalne wykorzystanie zasobów, a zarazem na ich ochronę.

Literatura

- NATER W., STANIK S., 1992. *Dzieje sanktuarium Matki Bożej Świętorodzinnej w Studziannie. Jedność*, Łódź.
- RÓŻAŃSKA A., MILECKA M., 2006. *Przekształcenia rezydencji myśliwskiej w Spale*. W: *Krajobraz kształtowany przez kulturę rolną*. Red. K. Młynarczyk. Zakład Poligrafii UW-M, Olsztyn.
- WYRZYKOWSKI J., 1991. *Ocena krajobrazu Polski w aspekcie fizjonomicznym na potrzeby turystyki*. Instytut Geograficzny UW, Wrocław.

TOURISTIC VALUES OF THE SPAŁA LANDSCAPE PARK

Summary. Against the background of the plain landscape of central Poland, a picturesque valley of the Pilica river is distinguishing itself together with various landscapes connected with the river and its tributaries as well as the adjacent forested areas. The most interesting and picturesque part of the Pilica valley is near the river close to Inowłódz. The valley and upland landscape is enriched with forest areas which are remnants of the old Pilica primeval forest. On the area of the Park and its buffer area there are many valuable objects being a cultural heritage of the region. They are first of all: a Roman St. Idzi Church in Inowłódz, a cloister in Studzianna-Poświętne or an old hunter residence in Spała. An original touristic route system can be based on the existing tourist and leisure base of the area through including other attractive natural and cultural elements. The article shows tourist values of the Spała Landscape Park especially focusing on the development elements forming a potential not used in tourism industry today.

Key words: tourism, a rest, natural values, cultural values

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Anna Róžańska, Samodzielny Zakład Sztuki Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, Poland, e-mail: annarozanska@poczta.onet.pl

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:

14.11.2008

Do cytowania – For citation:

*Róžańska A., Milecka M., 2009. Walory turystyczne Spalskiego Parku Krajobrazowego. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #34.*